

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

ВОЗНІЮК Оксана Василівна

УДК 37.013.2:[274:2-774](477)"1850/1940"(043.3)

**ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ГРОМАД
У КОНТЕКСТІ ОСВІТНЬО-ВИХОВНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ
(СЕРЕДИНА ХІХ – 30-ТІ РР. ХХ СТ.)**

Спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
ВОВК Людмила Петрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
завідувач кафедри теорії та історії педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ВАСИЛЕНКО Володимир Аркадійович,
Соціально-педагогічний інститут «Педагогічна академія»
(м. Кропивницький), ректор;

кандидат педагогічних наук, доцент
ОМЕЛЬЧУК Володимир Васильович,
Дубенський коледж Рівненського державного
гуманітарного університету,
доцент кафедри загальної педагогіки.

Захист відбудеться 27 грудня 2017 року о 12.00. годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 27 листопада 2017 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні соціокультурні реалії України зумовили активізацію наповнення освітньо-виховного потенціалу історично вивіреном морально-духовним компонентом, що складає невід'ємну частину загально людського надбання. Педагогічна наука і виховна традиція єдині в розумінні того, що формування особистості відбувається шляхом взаємодії закладів освіти із зовнішнім середовищем, сім'єю, громадою, національними, духовно орієнтованими та ін. спільнотами. Однією з таких історично (XVI ст.) вивіренох суспільних інституцій є релігійні громади протестантського спрямування, які інтегруються в релігійне середовище більш ніж 100-та країн світу. Серед пріоритетних сфер їх поза інституційної діяльності - громадсько-педагогічна, в аспекті забезпечення вільного розумового, творчого, патріотичного, соціального (проголошення головними чеснотами праці, ініціативності залучення до активного суспільно життя), морального, самобутнього європейського культурного розвитку особистості, а в глобальному сенсі спрямована на забезпечення взаєморозуміння між людьми, збереження миру між країнами, на проголошення ідеї Свободи, як європейської цінності.

Закони України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), відзначення в Україні у 2017 році 500-річчя Реформації на державному рівні (Указ Президента України №357/2016 від 26 серпня 2016 року) свідчать про визнання взаємовпливу різних культур, в тому числі, реформаційного руху. Реформація була пропедевтикою систематизованої, статутної, освітньо-виховної діяльності не лише в Європі, а й сприяла розвитку суспільного педагогічного напрямку в Україні, зокрема, у середовищі вітчизняних протестантських громад.

Християнська педагогіка, як складова української духовної спадщини, набула ознак національної автентичності, власного онтологічного, гносеологічного, аксіологічного підґрунтя. Протестантські традиції запровадження знань, збереження цивілізаційних цінностей, морально-духовного, родинного виховання мають свою історико-педагогічну генезу, знаходяться серед тієї спадщини, яка спрямовується на засвоєння дитиною Добра, цінностей у вселюдському значенні цього слова, і має повне право на вивчення комплексне вивчення і реалізацію через введення у загально-педагогічний дослідницький ареал.

На важливості врахування тенденцій українського церковного руху, як складника культури, громадсько-педагогічного досвіду окремих конфесій у процесі вивчення історії освіти, педагогіки етносів, краєзнавства, освіти регіонів України вказували філософи, історики, культурологи, релігієзнавці, педагоги та ін.: В. Андрущенко, В. Антонович, Б. Андрусишин, М. Бердяєв, В. Бондаренко, В. Вернадський, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Зіньківський, В. Зоц, М. Максимович, О. Косянчук, М. Пирогов, С. Сірополко, В. Соловійов, В. Ульяновський, К. Ушинський та ін.

Питання характеру, змісту поширення освіти і виховної діяльності у контексті загальних, педагогічних, історико-педагогічних праць розглядали: Л. Березівська, О. Биковська, В. Василенко, Л. Вовк, Н. Демяненко, М. Євтух,

М. Корець, О. Падалка, В. Паламарчук, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін. Спробою аналізу загальнолюдського виховного показника релігійної діяльності в Україні та його впливу на суспільно-культурний процес були праці істориків, істориків педагогіки: А. Кислого, О. Костюка, В. Омельчука. Освітній діяльності окремих етноконфесій і, зокрема, протестантських громад, у регіонах України присвячені розвідки Ю. Довженко, О. Правдюк, Н. Стоколос, Н. Тхоржевської та ін. Важливими в частині методології дослідження є праці психолого-педагогічного змісту: І. Бега, В. Бондаря, С. Максименка, Г. Падалки, В. Сиротюка, О. Тимошенка, О. Шапран, М. Шеремет, а також релігієзнавчий імператив філософських праць: М. Заковича, О. Онищенко, О. Поповича, П. Яроцького та ін. Проблему виховних тенденцій у контексті з'ясування становлення і діяльності протестантських громад та їх впливу на громадське життя опрацьовували: В. Любашенко, М. Черенков, Ю. Решетніков.

Вибір тематики дисертаційної роботи **«Педагогічна діяльність протестантських громад у контексті освітньо-виховних процесів в Україні (середина XIX – 30-ті рр. XX ст.)»** зумовлений відсутністю комплексної досліджуваності проблеми, об'єктивної історико-педагогічної оцінки характеру освітньо-виховної роботи протестантських громад, зокрема, морально-духовного концепту, громадсько-педагогічного внеску протестантських громад у вітчизняний напрям суспільно-педагогічної діяльності і цивілізаційного гуманітарного творення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, є складовою комплексної науково-дослідної теми кафедри теорії та історії педагогіки «Проблеми історії педагогіки і педагогічної думки України в контексті завдань підготовки вчителя».

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №12 від 29 травня 2014 року) та узгоджена Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки та психології в Україні (протокол №4 від 20 червня 2017 року).

Мета дослідження полягає в тому, щоб в контексті історичного висвітлення цивілізаційного процесу, культурно-освітнього і релігійно-суспільного світового та вітчизняного руху вивчити і комплексно проаналізувати тенденції осмислення педагогічної діяльності протестантських громад в Україні середини XIX – 30-ті рр. XX ст. і внесок у загальну канву розвитку вітчизняного історико-педагогічного процесу.

Відповідно до мети були визначені **завдання дослідження:**

1. Виявити причинно-наслідкові зв'язки освітньо-виховної ідеї протестантизму та проаналізувати пропедевтику і розвиток діяльності на етапах етноконфесійної інституалізації у ретроспективі європейського і вітчизняного суспільного руху.

2. Дослідити теоретичні засади про місце, спрямування і роль протестантської педагогіки у рецепції представників суспільної і педагогічної думки.

3. Розкрити системність тенденцій освітньо-виховної діяльності протестантських громад в Україні середини ХІХ – 30-тих рр. ХХ ст.

4. Виокремити тенденції морально-духовної і загально педагогічної діяльності протестантських громад у різних періодах й суспільно-історичних умовах світового та вітчизняного цивілізаційного процесу, можливості їх ретроспективи.

Об'єкт дослідження – історія позаінституційної освітньо-виховної діяльності духовних об'єднань і етноконфесій в регіонах України середини ХІХ-30-тих рр. ХХ ст.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні засади, характер, зміст і діяльність протестантських громад у контексті вітчизняних освітньо-виховних процесів та громадсько-педагогічного руху середини ХІХ- 30-тих рр. ХХ ст.

У відповідності до поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**: загальнонауковий – вивчення і аналіз пропедевтики та освітньо-виховної діяльності протестантських громад; моделювання (при обґрунтуванні критеріально-комплексного підходу до аналізу об'єкту дослідження); понятійно-термінологічний аналіз; індуктивний метод, завдяки якому було виявлено основні тенденції розвитку теорії та практики протестантської освіти і виховання; дедуктивний метод, який дозволив розкрити співвідношення теорії та практики протестантської педагогіки загальноєвропейському і вітчизняному аспекту; традиційний та контекстний аналіз документів первинної інформації; порівняльний аналіз можливостей педагогічної діяльності громад в різних регіонах України, виданні друкованої літератури; персонально-біографічний; історико-типологічний; ретроспективний.

Теоретико-методологічною базою дослідження є фундаментальні загальнонаукові принципи єдності та наукової об'єктивності, системності, історизму, прогностичності, основні положення теорії пізнання, фундаментальні праці філософів, істориків ХІХ – ХХІ ст., здобутки історико-педагогічної науки, архівні джерела, сучасні дослідження з педагогіки, історії суспільної діяльності. Базовими стали ідеї, положення про освіту і виховання представників світової та вітчизняної думки М. Бердяєва, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Зінківського, Ж. Кальвіна, Я.А. Коменського, М. Лютера, Ф. Меланхтона, Т. Мюнцера, Р. Нібура, І. Огієнка, М. Пирогова, Е. Ротердамського, С. Сірополка, Г. Сковороди, П. Сорокіна, У. Тінделя, К. Ушинського, Т. Шевченка, І. Франка та ін. Теоретичним підґрунтям дослідження є праці щодо змісту освіти, цінностей виховання, формування особистості в педагогічному процесі, розвитку національної системи освіти, цілісного загальнолюдського виховання та педагогічної традиції: Т. Адорно, В. Андрущенко, І. Аносова, І. Беха, М. Богуславського, Л. Вовк, М. Грищенко, О. Джуринського, І. Зязюна, Г. Костюка, С. Литвинова, А. Макаренка, Г. Маркузе, А. Маслоу, Д. Ніколенка, К. Роджерса, В. Сухомлинського,

О. Сухомлинської, Я. Чепіги, П. Юркевича, М. Ярмаченка та ін.

Джерельною базою дослідження стали історичні документи та архівні матеріали з фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДАК), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО), Центрального державного архіву вищих органів влади (ЦДАВО); фонду Інституту рукописів, Відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського НАН України; Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського; матеріали діаспори. Враховано внесок ліберальної преси другої половини ХІХ ст. Важливими для дослідження стали матеріали протестантської періодики, які виходили в окремих регіонах та містах України вкінці ХІХ – І - пол. ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження - нижня межа визначається особливістю вітчизняного напрямку суспільно-громадського процесу з середини ХІХ ст. і педагогічними ініціативами європейських протестантських громад колоністів на теренах України, що уможливило появу перших євангельських громад в регіонах, їх легальної, практичної участі у поза інституційній освітньо-виховній діяльності; верхня межа визначена політико-державними і суспільними парадигмальними змінами, деструктивним впливом на освітній та етноконфесійний процеси та обранням протестантськими громадами нелегальних форм діяльності.

Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні історії педагогічної діяльності протестантських громад як складника вітчизняного освітньо-виховного процесу регіонів України. На основі архівних джерел, світської і духовної періодики зібрані та систематизовані факти участі громад у морально-духовному вихованні, поширенні загальної освіти, професійних знань, педагогічному просвітництві, збереженні самобутності національної культури як складника європейського цивілізаційного процесу. Систематизовано оцінки досвіду європейських знань, цінностей, зокрема, свободи, гуманізму, толерантності в інваріанті протестантської педагогічної діяльності, місця і ролі педагогіки протестантських громад у рецепції відомих діячів європейської Реформації та представників української думки. Уточнено зміст понять «педагогічна діяльність протестантських громад», «громадсько-педагогічна діяльність протестантських громад», «педагогічна діяльність протестантських етноконфесій як складник історії освіти і думки». Виявлено та проаналізовано спільності і відмінності педагогічного впливу світської та релігійної освіти й виховання. Доведено, що набуло подальшого розвитку окреслення принципів виховання, етноконфесійного педагогічного показника в контексті вітчизняних і європейських цінностей, зміщення завдань розвитку духовності, як якості особистості.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані у підготовці курсів з історії педагогіки, історії культури, історії релігії, історії антропології, релігієзнавства, у тому числі і при розробці спецкурсів з проблем діяльності та освіти протестантських громад, у просвітницько-інформаційній діяльності громадянського спрямування.

Вірогідність наукових положень та висновків, сформульованих у процесі дослідження, забезпечується його цілісною теоретико-методологічною концепцією, використанням джерел та їх системним аналізом; застосуванням комплексу методів дослідження, адекватних меті, предмету та завданням роботи; відповідним обговоренням концептуальних положень.

Апробація роботи та впровадження одержаних результатів. Основні результати дисертаційного дослідження викладалися автором на: засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (2013 - 2017 рр.); на Міжнародній науковій конференції «Педагогіка вищої школи XXI століття та формування національної гуманітарно-технічної еліти» (V Кримські педагогічні читання, Харків, 2010); щорічних звітно-наукових конференціях викладачів НПУ імені М.П. Драгоманова за 2011 - 2016 рр. «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ); на IV Міжнародних Драгоманівських читаннях (до 180-річчя НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, 2015); на Науково-методологічному семінарі з історії освіти (НАПН України, Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського, Київ, 2017); на Науково-практичному семінарі «За духовність, моральність та здоров'я України» (міжфракційне депутатське об'єднання Верховної Ради України, ДВНЗ Університет менеджменту освіти Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2016); на Міжнародній науково-практичній конференції Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя «Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд в майбутнє» (Ніжин, 2017).

Авторські дисертаційні матеріали використовувались при читанні лекцій та проведенні семінарських занять з історії педагогіки та суміжних курсів і спецкурсів, написанні студентських наукових і магістерських робіт, дисертаційних робіт у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 14 праць, серед них: 1 словник, 5 статей у наукових фахових виданнях, 1 стаття у зарубіжному фаховому виданні, 7 статей у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел (315 найменувань), 8 додатків. Обсяг роботи – 210 сторінок, основна частина дисертації – 165 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання; висвітлено методологічну й теоретичну основу та методи дослідження; розкрито джерельну базу, наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, способи застосування одержаних результатів.

У першому розділі «**Освітньо-виховна діяльність протестантських громад як науково-педагогічна проблема**» обґрунтовується розроблений

автором критеріально-комплексний підхід до аналізу педагогічної діяльності протестантських громад на етапах їх генезису. Складність, ідеологічні, духовні, освітні неоднозначності, тривалість існування проблеми, неможливість механічного поєднання методологічних підходів у вивченні спонукали до необхідності розробки та використання підходу, який поєднав у собі історіографію, вимоги діалектики, парадигмального, діяльнісного та інших підходів і дозволив з'ясувати сутність науково-педагогічної проблеми, означити тенденції розвитку. Визначено гуманістичні складові педагогіки у вимірі соціологічного спрямування протестантизму: проголошення ідеї Свободи, сприяння розвитку освіти й самобутніх європейських культур, започаткування освітньо-виховної діяльності протестантських громад в епоху європейського гуманізму і Реформації (XVI ст.), впровадження загальнолюдських ідей і цінностей у контексті класичної та духовної педагогіки. Зроблено висновок, що критичний і гуманістичний характер світогляду представників Реформації (М. Лютера (1483 - 1515), Ж. Кальвіна (1509 - 1564), У. Цвінглі (1484 - 1531)), проголошення визначальними чеснотами моральність, працю, етнонаціональний статус інтегрувалися з ідеями епохи Відродження про особистість, школу і педагогіку: особистість визнавалась центром педагогічної діяльності, збагаченої національно-освітнім спрямуванням, науковими знаннями, підґрунтям до майбутньої життєдіяльності, активного суспільного життя.

Педагогічна теорія і практика формувалися за участі філософів і педагогів епохи: Еразма Роттердамського (1466 - 1536), Фридланда Троцендорфа (1470 - 1556), Томаса Мюнцера (1490 - 1525), Франсуа Рабле (1494 - 1553), Йоганнеса Штурма (1507 - 1589), Мішеля де Монтеня (1533 - 1592), Тихо Браге (1546 - 1601), Френсіса Бекона (1561 - 1626), Йогана Кеплера (1571 - 1630), Вольфганга Ратке (1571 - 1635), Яна Амоса Коменського (1592 - 1670), Готфрі Лейбніца (1646 - 1716), Августа Германа Франке (1663 - 1727) та ін.

В роботі акцентується, що створюючи заклади, реформатори уклали статутні документи, які регламентували їх діяльність: „Навчальний план Айслебена” (1527, Р. Агрікола), „Саксонський навчальний план” (1528, Ф. Меланхтон), „Вюртемберський навчальний план” (1559, І. Бернц). Проголошення «Готським статутом» (автор - Андреас Рейер, 1642, Німеччина) природничого циклу навчання професійно-трудова навичком, обов'язкової елементарної освіти, ініціювало процеси визнання і обов'язковості починань у країнах Європи.

Ф. Меланхтон - автор програм методик, підручників, які використовувались у протестантських школах, ініціював реформування німецьких університетів у Вюртемберзі, Марбурзі, Кенігсберзі, Франкфурті та ін. Його учень, І. Штурм (1507 - 1589) побудував гімназійну освітню систему, яка стала зразком класичної освіти не лише для протестантських, а й для інших європейських закладів XVI-XVII ст. Представник пієтиського напрямку в протестантській педагогічній теорії А. Г. Франке заснував систему навчально-виховних закладів для всіх верств населення.

У ході дослідження проаналізовано процес реформування протестантських закладів: - зміст освіти набував світського, загальнонаукового характеру, обґрунтовувалась необхідність використання наукових знань, в обхід руйнації релігійного світогляду. Виховання розглядалось у контексті Свободи, як цивілізаційної цінності, як «формування моральних, християнських принципів розуму». Освіта набувала статусу доступної для всіх. Розглядалась обов'язковість використання рідної мови, як інструментарію знань. Переклади і вивчення Біблії на місцевих говірках надавали останнім статусу національних мов. Використовувались конструктивні заходи перекладу та друкування творів рідною мовою.

Характеризуються протестантські педагогічні концепції педагогів, філософів XVII ст., знані у регіонах України праці вітчизняних авторів: А. Вишоватого (1608 - 1678), М. Осторога (1593 - 1651), С. Припковського (1592 - 1670), Ю. Немирича (1612 - 1659). Вітчизняний протестантський філософ А. Вишоватий («Релігія раціональна», 1665) суголосно європейським, вказував на пріоритети особистості, її розумового розвитку, природних здібностей.

Спорідненість поглядів деяких прихильників православної церкви (С. Полоцького (1629 - 1680), Ф. Прокоповича (1661 - 1736), І. Гізеля (1600 - 1683)) з протестантським вченням дозволяє розглядати педагогіку вітчизняного протестантизму як фактор культури, внесок в історію освіти і виховання у контексті загальних проблем розвитку регіонів.

Зроблено висновки, що дослідники наступних етапів розглядали Реформацію у співвідношенні до діяльності братств, письменників-полемістів, Острозького науково-освітнього центру, просвітителів, друкарів, прогресивно мислячих православних діячів. М. Грушевський вважав Реформацію дотичною національного, просвітницького, морально-духовного відродження кінця XVI - першої половини XVII ст. У праці «З історії релігійної думки в Україні» вчений пропонує приблизний реєстр протестантських громад (соціан, кальвіністів) в Україні періоду XVI-XVII ст. Більшість з них мали школи (з викладанням слов'яно-руської мови) і навіть друкарні. Відомими були заклади: у Дубецьку (1560, Галичина); у Панівцях (1590, Поділля). У Ракові (1602, Закарпаття), латинську мову вивчали за підручниками Я. Коменського. У Киселині (1614, Волинь), заклад мав статус просвітницького центру. У Крилові (1593, Побужжя) школу відкрив Микола Осторог, учень німецького педагога І. Штурма. Навчання молоді з українських територій в університетах Кенінсберга, Лейпціга, Гельдерберга, сприяло поширенню європейського гуманізму, протестантських педагогічних ідей на вітчизняному ґрунті.

Ідеї Реформації в регіонах України поширювались також з появою Святого Письма в перекладах на «живі європейські мови». У другій половині XV - першій половині XVII ст. з'являються переклади біблійних книг: «Пісні пісень», «Книги Товіта», книг пророків. На характері і спрямуванні літератури (чеських перекладах) відчувався вплив перших ідей протестантизму.

У ході дослідження виявлено тенденції педагогічного зближення (зміст, форми, методи навчання) православних братств (XVI ст.) і протестантських

громад з метою протидії католицизму, польській шляхті. У 1599 році у Вільно відбувся з'їзд православних, лютеран, кальвіністів, чеських братів, на якому було установчо означено можливості спільної громадської та освітньо-виховної діяльності.

Дозволи урядів з XVIII ст. на поселення колоністів німецького, голландського, словацького та ін. етносів у регіонах Півдня, Сходу України, на Волині та ін. позитивно впливали на модернізацію освіти на засадах полікультурності, позначились інтеграцією знань про агропромислове виробництво. Освітньо-виховна діяльність протестантських етноконфесій лютеран, реформаторів (до XIX ст. – кальвіністи), менонітів не обмежувалась громадами свого віросповідання, а залучала до елементарних знань широкі кола населення, яке працюючи у господарствах протестантів (на землях, виділених переселенцям царським урядом у 1763 році), спостерігали та частково наслідували їх звичаї і вірування. Демократизація релігійного життя, самобутні освітньо-виховні і соціальні тенденції колоністів, віддзеркалювалися на моралі, щоденному житті, побуті, спілкуванні, організації та ініціативах життєдіяльності і навіть підприємливості місцевого населення.

Аналіз педагогічної місіонерської діяльності виявив заснування шкіл елементарного навчання українською мовою, залучення до них бажаючих різних етносів і конфесій. Станом на 1830 рік на Півдні (території Дніпропетровської, Запорізької, Одеської обл.) існувало 92 школи.

Відкрита у 1827 році при євангелічно-лютеранській громаді Харкова школа, де навчалися і діти православного віросповідання, за змістом відповідала повітовому училищу. З 1846 до 1861 року у м. Сімферополі Херсонської губернії в школі при євангелічно-лютеранській громаді навчалися діти різних національностей і різних конфесій.

У Києві сподвижником педагогічної діяльності лютеранських поселенців був відомий аптекар Георг-Фрідріх Бунге. Син Християн Геогр закінчив Йенський університет (Німеччина), протягом 1802-1835 років працював лікарем у Києво-Могилянській Академії. Тому в 1830-31 роках, в період епідемії холери у Києві, не захворів жоден викладач і студент. Внук Микола Християнович Бунге (російський прем'єр-міністр (1823 – 1895)), був засновником київських комерційних банків, професором університету Св. Володимира (тричі обраний ректором).

Освітньо-виховна та просвітницька діяльність протестантських громад потрапляла в поле дослідження релігійних діячів XIX ст. І. Айвазова, М. Висоцького; розглядалась у виданнях «Місіонерський огляд», «Богословський Вісник». Частина дослідників акцентувала на лояльності протестантів до державного устрою Російської імперії (С. Маргаритов і М. Бортовський), інша - доводила антидержавний характер діяльності громад (А. Введенський, М. Белогорський).

Складність науково-методологічного імперативу проблеми, тривалість функціонування викликала необхідність розгляду у підрозділі історіографії. Важливими історіографічними оцінками, як підкреслюється в дослідженні, є

характеристика діяльності протестантських спільнот, як фактору їх соціальної зумовленості, відповідальності перед Богом і громадою не лише за духовні, але й цивілізаційні, громадянські обов'язки і правила.

Цінними рядками історіографії проблеми є погляди Т. Шевченка, М. Драгоманова, М. Грушевського на позитиви виховних ідеалів протестантських течій, породжених Відродженням, Реформацією, Просвітництвом та реаліями ХІХ ст.

Професор Київського університету М. Дашкевич вважав протестантизм провідником народної церкви, а отже, і чинником збереження культурної самобутності слов'ян, зокрема, у змісті освіти. Аналізується значення для вивчення педагогічних традицій протестантизму творчого доробку православних педагогів і богословів В. Зіньківського, І. Огієнка та ін.

Акцентується на об'єктивності характеристики освітньо-виховної діяльності громад авторами 30-тих рр. – кінець 80-х рр. ХХ ст. (Є. Геркулова, Ф. Путінцева, О. Клібанова). Хоча назви деяких праць свідчать про узгодженість з існуючою тоді парадигмою («Історія релігійного сектантства в Росії (60-ті роки ХІХ ст. – 1917р.)»).

На сучасному етапі в умовах незалежності питання місця і ролі протестантизму, зокрема, в освітньо-виховному аспекті, фрагментарно досліджувалось релігієзнавцями, істориками, культурологами, соціологами, філософами, педагогами, істориками педагогіки.

На педагогічному внеску релігійних громад у ХІХ – І-й пол. ХХ ст., узгодження світської та релігійної освітніх систем, значення національного виховного імперативу вказували історики педагогіки: Ю. Надольська, В. Омельчук, О. Правдюк, Т. Тхоржевська та ін.

Історики Я. Вовк, Є. Голошапова, В. Любашенко, М. Мокієнко, І. Опря, П. Русин, Н. Стоколос, Р. Сітарчук, І. Соколов та ін. досліджували поширення протестантизму в окремих регіонах; конфесійно-етнічні трансформації на Правобережжі, серед українців в регіонах Польщі; участь протестантів у громадсько-суспільному, освітньо-виховному русі, видавничій справі.

Про діяльність представників різних конфесій разом з інтелігенцією по запровадженню позашкільної освіти в Україні (ХІХ ст.), яка збігалася у часі з появою і розвитком неперервної освіти в Європі, про надбання освітою рис духовної культури України йдеться у праці Л. Вовк «Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості)». Релігієзнавці, філософи, історики педагогіки: Г. Волинко, М. Закович, А. Колодний, М. Черенков окреслили соціальні ознаки релігій в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. та загальне розуміння природи, цінностей, виховних функцій різних конфесій.

Освіта і виховання у протестантських громадах, відкриття різного типу навчальних закладів знаходило місце у дослідженнях зарубіжних діячів, в тому числі діаспори - Д. Елліс, Л.У. Джонс, І. Смолич, П. Лебединцев, І. Кубрин, Г. Домашовець, Л. Жабко-Потапович, Д. Безпалов.

Архівні джерела, періодика засвідчують, що громадсько-педагогічна діяльність протестантів спрямовувалась на поширення грамотності, видання

книг рідною мовою. Тенденція вивчення Біблії поступово формувала традиційну книжкову культуру. Систематичне читання різного роду книг орієнтувало людину на раціоналістичне сприйняття дійсності, акмеологічність у сфері вибору основ життєдіяльності. Виховний процес зосереджувався на формуванні творчої, вільно мислячої особистості, що усвідомлює власну унікальність, свободу вибору, здатність бути корисною всьому суспільству.

Україна, як відомо, є переважно православною країною, але Реформація, безперечно, мала значний вплив і на долю нашого народу, сприяла пробудженню національної свідомості, розвитку української освіти та культури, залучила до активного суспільного життя різні верстви українського населення. В Україні триває процес реформування усіх суспільних сфер, зокрема, освіти, створення умов для розвитку особистості відповідно до європейських норм, витоки яких значною мірою беруть початок у демократичних ідеях Реформації.

У другому розділі **«Спрямованість змісту, організаційно-педагогічної діяльності протестантських громад середини ХІХ – 30-тих рр. ХХ ст. у контексті поступального руху за освіту і виховання»** аналізуються сутність та основні тенденції процесу педагогічної діяльності протестантських громад середини ХІХ – 30-тих рр. ХХ ст. як гуманістичної складової освіти і виховання досліджуваного періоду, зокрема, висвітлюються зміст і організаційно-педагогічні основи у ціннісно орієнтованому, національно спрямованому вимірі. У розділі доведено, що пошуки освітньо-виховних позитивів зміщуються до тенденцій участі громадсько-педагогічного руху, складником якого були авторитети духовно-морального відродження, до якого, вже починаючи з кінця ХVІ ст. долучались теоретики і пропагандисти різних течій християнства, хоча іноді це руйнувало тотожності православної конфесії та слов'янської мови. Відомий серед постатей українського громадянства І. Вишенський (близько 1539 - 1670) вважав, що реформаційний рух позитивно позначився появою Євангелії слов'янською мовою з додатком слів розмовної мови. З середини ХVІІ ст., поруч з латиною, якою викладалися шкільні предмети, особливою пошаною разом з ідеалами Я. А. Коменського у шкільній практиці стала користуватися (і не лише в протестантів), рідна мова. Це засвідчувала спадщина і відомих діячів православної школи і освіти – Сільвестр Костів, Йов Борецький, Памва Беринда, Єлисей Плетенецький, Петро Могила були представниками ідеології нового часу (за М. Грушевським), розвитку раціоналізму та громадянської активності («Історія України-Руси», с. 405, 416, 417). У ХІХ ст. свідомо українська інтелігенція, зокрема, викладачі вищих навчальних закладів, вчителі гімназій, схвалювали будь-яку ініціативу (товариств, спілок, земств, громад, в тому числі, релігійних) у справі просвітництва і поширення знань для народу, брали на себе організаційне, змістовне і нерідко фінансове забезпечення програм.

Автори історії української освіти і педагогіки М. Драгоманов, М. Даденков, М. Грушевський, Є. Мединський, Б. Мітюров, С. Сірополко, І. Франко вивчали освітній взаємовплив шкіл Заходу і Сходу, здатність автохтонних культур регіонів України до ефективного використання здобутків інших народів. На значенні і впливі релігійних структур, зокрема, представників протестантизму, у

національному, морально-духовному, соціокультурному житті акцентували Д. Дорошенко, В. Липинський, М. Дашкевич та ін. Пізніше і російські соціологи в еміграції (П. Сорокін у своїй відомій книзі «Головні тенденції нашого часу» (1956)) вказували, що висока ефективність моралі, обмеження егоїзму успішно реалізується через релігійні громади.

М. Драгоманов, обґрунтовуючи ідеї про наповнення української освіти європейським гуманізмом, орієнтацією на національну самобутність, обов'язковість використання рідної мови, звертався до оцінки тенденцій освіти у країнах Європи, де протестантизм став на той час невід'ємною частиною суспільного, економічного, культурного процесу. М. Драгоманов, будучи апологетом світської культури, все ж виділив саме реформаційний рух («Про братство хрестителів або баптистів на Україні» (1893), «Про волю віри» (1907)) прикладом позитивного впливу релігійних течій на виховання, залучення до активного життя населення, поєднання національної самобутності з надбаннями європейських культур. Проблема характеризувалась, зокрема, в контексті поширення протестантизму в Україні, як різновиду соціокультурного явища; як морально-духовної ідеології, національно ближчої до інтересів, потреб і очікувань простого українця, ніж тодішня офіційна церква. Вчений схвалював ідею видання Біблії українською мовою; використання протестантами народної мови в богослужбовій та освітній практиці. Започаткування протестантами гуртків поширення знань, проголошення чеснотами особистості працю, моральність, загальнолюдські ідеї свободи, як європейські цивілізаційні надбання високо оцінювались ним, як і іншими представниками просвітництва.

Ретроспективний екскурс в еволюцію проблеми дозволяє стверджувати, що історико-педагогічна та історична спадщина взаємодоповнююча до висновку, що європейська школа і педагогіка, будучи у релігійному спрямуванні протестантською, православною чи католицькою, серед пріоритетної діяльності акцентувала на загально освітній, поза конфесійній роботі, на позитиві «нової» моралі людини. Такі тенденції приваблювали до вивчення європейських педагогічних концепцій вітчизняних педагогів: К. Ушинського, М. Корфа, Л. Модзалевського, М. Пирогова.

Нами узагальнено, що практика діяльності протестантських громад співвідноситься у часі з зародженням нової (антропологічної) педагогіки - К. Ушинський, В. Зінківський, І. Кант орієнтували на збереження і вдосконалення природи людини за допомогою освіти і виховання.

Просвітницькому загалу, зокрема, і авторам педагогічної діяльності протестантських громад, були доступні філософсько-освітні дослідження В. Соловйова, М. Пирогова, К. Ушинського, П. Юркевича, В. Зінківського про соціокультурну цінність людини і дитини. Людина розглядалась як істота діяльна, яка динамічно розвивається під впливом середовища і виховання.

Автори протестантської педагогіки були знайомі з педагогічною антропологією К. Ушинського, пройнятою ідеєю цілісного формування фізичного, душевного і духовного імперативів. Мета розвитку і вдосконалення особистості і суспільства в цілому вбачалась у тому, щоб «виховувати

особистість, яка вільно діє», може стати членом суспільства, має власні внутрішні цінності, в основі яких мають бути християнські.

Д. Овсяннико-Куликовський (1853 - 1920), професор Новоросійського, а пізніше Харківського університету, член одеської «Громади», літературознавець, характеризував протестантів, їх системно і змістовно організований освітнього-виховний процес, як «культурних піонерів» суспільно економічного та соціального зростання. Хоча були й такі, що не погоджувались з фактом позитиву громадсько-культурної діяльності протестантських громад. зокрема, С. Шелухін, діяч одеської «Просвіти» (юрист, письменник, політичний і громадський діяч), цілісність української нації вбачав лише за умов «єдиної мови, культури, релігії».

У другій половині XIX ст. активізувався процес консолідації інтелектуальної еліти східно- і західноукраїнських земель. М. Грушевський, мовознавці А. Кримський, Б. Грінченко, літератори та публіцисти В. Гнатюк, І. Франко, М. Павлик, історики Ф. Вовк, В. Антонович, композитор Ф. Колесса та багато інших сприяли освіті населення регіонів України, незалежно від їх етноконфесійності.

Концепція становлення людства (за М. Грушевським) означала здобування людяності, що по-суті, було педагогічною формулою Г. Сковороди, Т. Шевченка, К. Ушинського, В. Зінківського, І. Огієнка та ін.

Нами з'ясовано, що у працях М. Грушевського («Духовна Україна», «Про українську мову і українську школу» та ін.) питання релігії не позірно, а констатувально структуруються як морально-педагогічні фактори: проблема особистості і її розвитку, відношення людини до життя; сенс і оцінка власного життя; моральна відповідальність за своє життя; відповідальність за ближнього та його життя; усвідомлення гріха, провини та спокути; оцінка людиною смерті, як філософії життя; відношення людини до людини; відношення спільнот до людини і спільнот; суть і дотримання загально людських цінностей, милосердя; гуманність до оточуючих; розуміння людиною світу.

Узагальнено спадщину М. Грушевського щодо місця і ролі освітньо-виховної діяльності протестантських громад («З історії релігійної думки на Україні» (1992)), педагогічний потенціал реформаційних течій, їх здатність провести українську школу до європейської науки.

У розділі наголошується, що ретроспективно до проблеми педагогіки протестантизму напередодні 500-річчя Реформації звертається історик, професор Українського католицького університету Ярослав Грицак. Тенденції про завдання освіти і виховання віддзеркалені у сучасній світській і духовній педагогіці, в ідеях представників і отців різних конфесій і церков (патріарха-предстоятеля УГКЦ Блаженнішого Любомира Гузара, Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира, Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, Єпископа УЦХВС Михайла Паночка). У жовтні 2016 року Папа Римський започатковує з лютеранами заходи (Лунд, Швеція), присвячені 500-тій річниці. Папа Франциск висловив думку, що

співіснування церков допомагає зберегти і розвинути філософські, етичні і культурні традиції, сприяє розвитку освіти і самобутніх європейських культур.

Нами узагальнено, що генезис освітньо-виховної діяльності етноконфесій, зокрема, протестантських громад, соціальна і педагогічна активність зумовлювались певними особливостями змін суспільного стану регіонів, специфікою світоглядних позицій, які увібрали в себе риси національних традицій колоністів (німців, голландців) Півдня України і тенденцій вітчизняної культури. Розширення колоній, поселень лютеран, менонітів з середини ХІХ ст. у Катеринославській, Херсонській, Київській, Таврійській губерніях та кальвіністів і чеських баптистів на Західній Україні започаткувало і появу шкіл переселенців на українських територіях, формування досвіду утримуванню закладів без втручання держави. Селяни, працюючи в колоніях знайомилися з культурними, освітніми, духовними надбаннями поселенців-протестантів.

Проблема характеру і змісту освіти, підготовки вчителя в педагогічному середовищі протестантів базувалась на концепціях європейських педагогів: (Й. Песталоцці, Ф. Дістервега, Ф. Фребеля), вітчизняних (К. Ушинського, М. Пирогова, В. Зінківського, Х. Алчевської, М. Корфа), протестантських (Й. Корніса, Т. Мюнцера «Празький маніфест» (1521), В.Тіндейля). Протестанти, які долучались до освіти, знали «педагогіку особистості» Е. Лінде, праці Х. Шарельмана, З. Фрейда та ін.

З початку ХІХ ст. на змісті педагогічної підготовки позначився вплив іноземних учених-протестантів: у 1807 – 1811 рр. у Харківському університеті О. Рейнішем читалися педагогічні курси, структуровані ідеями Я. А. Коменського, Й. Песталоцці, Й. Німейера. З 1811 р. педагогічні дисципліни викладалися директором університету Крістофом Дітріхом фон Роммелем (1781 - 1859) випускником, і професором філософського факультету протестантського університету м. Марбург (Німечина).

У педагогічній діяльності протестантські громади дотримувались педагогічної концепції Я.А. Коменського щодо навчання «всіх і всьому». З 1880 у м. Харкові року при євангелічно-лютеранській громаді функціонувала жіноча школа. В 1900 році засади християнської моралі (терплячість, чистоту душі, повагу до батьків, виховання матір'ю дітей) вивчали вже 362 учениці (лише 69 були лютеранками).

У 1867 році активісти євангельського руху Єлизаветградського повіту зверталися до Новоросійського генерал-губернатора з проханням про відкриття школи. В 1881 році у Херсонській, Катеринославській, Таврійській губерніях нараховувалось 331 школа. До 1902 року лише у Таврійській губернії число протестантських церковнопарафіяльних училищ зросло з 145 до 165.

З 1890 р. в окремих селах Чигиринського та Черкаського повітів Київської губернії існували організовані громади євангельського руху, які мали приміщення для навчання грамоті.

У 60 - 70-х роках ХІХ ст. на Волині (Володимир-Волинський, Рівненський, Луцький, Острозький повіт), з'являються чеські баптистські громади, школи яких працювали за методикою Я. А. Коменського. Досвід поширювався на

діяльність українських євангельських громад. Обов'язковість елементарної освіти у протестантів була переконливою мотивацією відкриття шкіл. Місцеве українське населення, не маючи матеріальних статків навчати своїх дітей у гімназіях і реальних училищах, віддавали їх у протестантські школи, яких до 1892 року було 337. Протестантам вдавалось запобігати русифікації, яка прописувалась «Положенням про церковно-парафіяльні школи» 1884 року.

Громадсько-педагогічна діяльність протестантських представництв, які позиціонували себе з частиною суспільного процесу, намагалась слідувати різноплановим освітнім ініціативам української інтелігенції. Наприкінці XIX ст. протестантські лідери створювали молодіжні гуртки, дитячі недільні школи, курси для дорослих з метою поширення загальноосвітніх і додаткових (медичних, господарських, педагогічних та ін.) знань.

В діяльності протестантських освітніх закладів конфесійна спрямованість, безперечно, була присутня в предметах релігійного циклу. Проте це не впливало на класичність загальноосвітньої підготовки, зокрема, в питаннях мови, дисциплін краєзнавчого характеру.

Восени 1906 року на хвилі „ліберального” ставлення держави до протестантів, військовою владою було дозволено членам “Євангельського товариства» на проведення просвітницької роботи і морального виховання серед молоді і дорослого населення, а також у в'язницях та дисциплінарних батальйонах.

Діяльність протестантів залишила помітний слід у запровадженні та поширенні природничо-екологічних наукових знань. У 1874 році родина Фальц-Фейнів заклала зоологічний сад (Херсонська губернія), а в 1898 році ініціювала на власних землях праядро теперішнього найбільшого в Європі (11054 га) заповідника «Асканія-Нова». У цьому заповіднику розпочинали свою наукову діяльність багато вчених, зокрема, Г. Медведєв, І. Лопатін.

У 1880 році у Харкові своєрідним протестантським центром просвітницького руху регіону став магазин Британського біблійного товариства.

У 20-ті роки протестантські лідери очікували декларованих ідей свободи совісті, права на освіту, громадську діяльність. Упродовж 1920 - 1923 років така можливість реалізовувалась через курси поширення грамотності (Сумська, Кіровоградська та ін. області). Протестанти організували читальні, драматичні гуртки. У бібліотеках при громадах (м. Дніпропетровськ) була представлена література українською мовою, світова класика, історична література, періодика. Київські протестанти влаштовували книгозбірні і читальні на приватних квартирах. Але протягом 1925 - 1928 років Всеукраїнська антирелігійна комісія ЦККП(б)У практично змусила релігійні спільноти перейти у нелегальне функціонування.

У 20-х роках на території України Союз зборів слов'янських баптистів з центром у Варшаві мав 65 шкіл, 37 дитячих та юнацьких гуртків, 19 молитовних будинків, періодику (часопис «Післанець Правди»), які друкувалися українською мовою. У Молодятині, Підгайчиках, Перемилові, Тучині діяли народні школи. В 1936 році у м. Львові та Станіславі відкрилися дві гуманітарні

(класичні) гімназії. У м. Коломиї була відкрита Українська євангельська школа імені М. Грушевського (очолювали К. Новак та М. Костів). У 1939 році планувалось відкриття Євангельського народного університету для української молоді у Львові.

Протестантська періодика «Віра і наука», «Сіяч», «Українська Реформація», «Примиритель», «Благовісник», «Стяг», «Євангельський голос», «Євангелист», «Післанець Правди» узагальнювала внесок протестантів у канву розвитку народної освіти і національного виховання. Аналіз публікацій про педагогічну тематику дав змогу дослідити погляди на освіту та виховання у середовищі протестантських громад, де превалювали тенденції заохоти та наполегливої рекомендації батькам приділяти належну увагу до освіченості молоді, як до імперативу успішного індивідуального розвитку та загально людської культури. У рекомендаціях по вихованню дітей автори зверталися до спадщини класиків світової і вітчизняної педагогіки.

Використання протестантами у богослужіннях рідної, української мови впливало на формування національних, етнонаціональних та патріотичних переконань. Серед важливих у діяльності протестантів було питання видань релігійної літератури українською мовою.

Громадсько-педагогічна діяльність протестантів протягом другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. поширювалась за межі власних потреб, залучаючи до знань жителів суміжних поселень (Харків, Сімферополь, Волинь). З цією метою навчальні програми не обмежувались релігійним спрямуванням, а набували світського, загальноосвітнього характеру. Активізувався культуротворчий потенціал українського народу шляхом творення національних цінностей (літератури, мови, мистецтва, науки, освіти тощо), збереження та поширення духовної спадщини (освітні товариства, бібліотеки, музейна справа, меценатство).

Дослідження архівних джерел, періодики засвідчило, що діяльність громад відіграла важливу роль у морально-духовному освітньому житті України у різні часи. Їх функціонування у ХІХ – поч. ХХ ст. мало значення як одного з освітньо-виховних осередків, засобу українізації не лише богослужінь, а й освіти, всього мовного середовища.

Відомі представники суспільно-педагогічної думки визнавали, що в основі освітньо-виховних ініціатив протестантських громад було підпорядкування ціннісноорієнтованому змісту, використання етнонаціонального ідеалу, зокрема, української мови.

Становлення протестантської освітньо-виховної ідеї в умовах педагогічної підготовки, громадської діяльності відбувалась під впливом соціокультурних чинників, специфіки полікультурного середовища, підтримки відомих представників європейського і вітчизняного просвітницького сподвижництва.

На основі аналізу архівних матеріалів, протестантської періодичної преси, науково-теоретичних джерел, прослідковується динаміка від становлення і розвитку педагогічної діяльності, змісту організаційно-педагогічних умов

протестантських громад до суспільно-процесуальних можливостей їх функціонування.

У третьому розділі **«Релігійні громади протестантського спрямування в контексті європейської культурно-освітньої інтеграції України»** з'ясовано аспекти сучасної освітньо-виховної діяльності протестантських громад в Україні та за її межами як ретроспективу тривалого становлення її в умовах різних політичних формацій і державних утворень, участь сучасних протестантських громад у створенні морально-духовного середовища для розвитку дитини, допомога проблемним сім'ям, утримання дитячих будинків сімейного типу; обмін досвідом фахівців-педагогів різних країн; організаційно-педагогічні засади, зміст і методи формування морально-духовних цінностей.

З набуттям Україною незалежності було прийнято фундаментальний нормативний акт – Закон України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації». Цим документом передбачено можливості і умови діяльності релігійних громад у соціальній, освітньо-виховній (стаття 23), підприємницькій діяльності.

Охарактеризовано педагогічні та громадсько-педагогічні умови впливу протестантських громад, як виховного середовища на формування особистості дітей та молоді: інституційно-традиційні (цілісність моральних норм; культурно-освітні традиції, духовна спадщина, християнські цінності; соціально-педагогічна діяльність); міжособистісні (педагоги недільної школи, дитячий колектив, сама дитина); стилізовані (соціально-виховне середовище громади, в якому взаємодіють люди різного віку, соціального статусу, інтелектуального рівня). Протестантські громади ведуть суспільно-культурну роботу, зокрема через організацію літніх таборів відпочинку для різних категорій з участю іноземних волонтерів. Вже декілька років громади м. Києва та м. Жашкова (Черкаська обл.) проводять 7-денні табори для дітей з участю молоді з Кореї. Діти можуть знайомитися з національними особливостями іншої країни, достойно представляти свою батьківщину, спілкуючись, вдосконалювати знання англійської мови.

У сфері освіти прослідковується тенденція до інтеграції діяльності протестантських конфесій, церков з державними закладами. Зокрема, Київська богословська семінарія «Благодать та Істина» готує не лише працівників духовної галузі, а й волонтерів: фельдшерів, соціальних працівників. Окремі професійні духовні навчальні заклади співпрацюють з педагогічними університетами, зокрема, з Національним педагогічним університетом імені М.П. Драгоманова за проектом з підготовки бакалаврів за спеціальністю «Релігієзнавство» і спеціалізацією «Богослов'я».

Глобалізація суспільства потребує формування вмінь міжособистісного, міжкультурного, міжетнічного, міжрелігійного спілкування, які досягаються, зокрема, через діяльність сучасних протестантських громад. Відкриті кордони, можливості ІТ-технологій з одного боку нівелюють межі, з іншого – вимагають навиків толерантності, поцінування різноманітності, правил співжиття у полікультурному суспільстві. Однією із форм такої діяльності є міжнародний

рух «Школа без стін». Метою руху є формування активної громадянської позиції, навиків поведінки і спілкування в полі етнічному і полікультурному суспільстві. Американський богослов Тед Ворд, професор Trinity Evangelical Divinity School, один з керівників цього руху підкреслив, що в основі закладена ідея наближення освіти до реального життя, кращого порозуміння вчитель-учень; учень – учень; учень – суспільство; суспільство – суспільство.

У сфері соціальної роботи знаковою є міжнародна благодійна місія «Проміння радості», яка існує понад 20 років і об'єднує в собі євангельські громади «Проміння радості» (Форцхайм, Німеччина), «Сілоам» (Київ, Україна), «Проміння радості» (Агра, Індія). Діяльність організації спрямована на утримання дитячих будинків (Індія, Намібія), надання матеріальної допомоги, фінансування навчальних закладів та виплату стипендій здібним дітям з бідних сімей (Індія). Організація бере участь у діяльності дитячих літніх таборів, зокрема в Україні.

Освітньо-виховна та громадська діяльність сучасних протестантських громад стає одним із факторів присутності України у міжнародній спільноті, зокрема, і завдяки педагогічній співпраці з громадами інших країн. У цьому розрізі відбувається діалог культур, розширення можливостей вивчення іноземних мов, пізнання оточуючого світу як дітьми та молоддю, так і дорослими членами громад. У дисертаційному дослідженні запропоновано авторське з'ясування проблем історії і виховання через актуалізацію ретродосвіду педагогічного внеску християнських інституцій, конфесійних та етноконфесійних громад.

Період європейського гуманізму і Реформації був часом започаткування демократичних ідей свободи вибору, пошуків національних освітніх ідеалів, які інтегрувалися в педагогічній діяльності протестантських громад, зокрема, вітчизняних. Звернення до історичних закономірностей і тенденцій сприятиме вибору сучасних траєкторій розвитку освітнього руху, консолідації суспільства у справі громадянського виховання, зорієнтованості на мораль, яка проголошувала важливими чеснотами працю, ініціативність, сімейні, громадянські та національні цінності.

ВИСНОВКИ

Дослідження «Педагогічна діяльність протестантських громад у контексті освітньо-виховних процесів в Україні (середина XIX – 30-ті рр. XX ст.)» засвідчує тривалий, послідовний рух вітчизняного протестантизму не лише за духовні «скріпи», а й за духовну, національну соціалізацію, започаткування і поширення кропіткої педагогічної діяльності. Виховний потенціал протестантських громад реалізовувався у відповіді на різні виклики історії, зберігаючи етнонаціональні, етноконфесійні і культурні традиції.

Аналіз пропедевтики освітньо-виховної діяльності протестантських громад на етапі їх духовної інституціалізації дозволив зробити висновки, що реформаційний релігійно-суспільний рух у європейських країнах XVI ст. зумовив переосмислення навколишньої дійсності та ставлення до людини. Серед концептуальних ідей реформаторської педагогіки вирізнялись: 1)

обов'язковість елементарної, а пізніше і загальної освіти; 2) запровадження основ знань з наукової і духовної сфери рідною мовою; 3) педагогічна діяльність з акцентуацією на індивідуальні здібності; 4) впровадження принципів, методів, форм навчання; 5) поєднання освіти із залученням особистості до діяльності, активного суспільного життя.

Систематизовано погляди відомих діячів європейської Реформації і вітчизняного суспільно-педагогічного руху XIX ст. щодо місця, спрямування і ролі протестантської педагогіки у контексті цивілізаційного розгляду загальнолюдської культури, цінностей і педагогічного надбання.

Європейський реформаційний рух XVI-XVII ст. в Україні набув ознак явища продовження європейської освіти і культури, став окремим фактором духовної історії, спільним з пошуками ренесансно-гуманістичного змісту вітчизняних братств, письменників-полемістів, Острозького науково-освітнього центру, просвітителів, друкарів, прогресивно мислячих православних діячів. Зрештою, і М. Грушевський саме такою бачив Реформацію в Україні, віддаючи їй належне у вітчизняному культурно-національному відродженні кінця XVI - першої половини XVII ст. Відповідно, така спорідненість дозволила розглядати діяльність вітчизняного протестантизму, зокрема, просвітницьку, у контексті загальних проблем розвитку освіти і культури регіонів України.

Запровадження за прикладом представників європейської Реформації гуманістичних тенденцій громадами протестантів-переселенців та вітчизняних протестантських утворень (баптисти, штундисти, адвентисти, євангельські християни) як конфесійних, так і загальносуспільних, було засобом сприяння розвитку освіти і самобутніх європейських культур.

Культурно-просвітницькі тенденції європейського гуманізму і Реформації, поза інституційної діяльності раннього протестантизму стали внеском до основ вітчизняної педагогічної традиції. Ознайомлення з програмами організації освітньо-виховних закладів протестантських громад дозволяє виокремити тенденції діяльності: гуманізація (зорієнтованістю та змістом на одержання загальних знань, на індивідуалізацію особистості); етнонаціональна зорієнтованість педагогіки протестантизму; врахування потреби вибору свобод і цінностей; спрямованість на утвердження в системі життєдіяльності. Трансформуючись у інноваційні форми та комплексні програми, вони знаходять продовження у суспільно-громадському русі XIX – поч. XX ст.

На основі здійсненого аналізу встановлено факти відкриття і діяльності (XIX ст.) протестантських закладів освіти і виховання на територіях сучасних Запорізької, Херсонської, Одеської, Київської, Чернігівської, Волинської та інших областей, участь протестантів у діяльності університетів, у запровадженні медичних, природничо-екологічних наукових знань, професійної підготовки.

Теоретико-методологічне з'ясування проблеми завдяки залученню ідей В. Антоновича, В. Вахтерова, М. Грушевського, М. Драгоманова, В. Зіньківського, М. Маккавейського, М. Пирогова, І. Огієнка, М. Олесницького, С. Сірополка, Л. Толстого, К. Ушинського, П. Флоренського, Т. Шевченка дозволило досягнути глибини, системності, наукову об'єктивність соціоосвітнього здобутку регіонів

України, внеском якого була і освітньо-виховна діяльність протестантських громад. Практична освітньо-виховна діяльність протестантських громад мала теоретичне підґрунття – моральну підтримку їх організаційної і виховної роботи.

Врахування особливостей започаткування педагогічної діяльності протестантських громад, в яких інтегрувались демократичні ідеї свободи вибору періоду європейського гуманізму і Реформації та вітчизняні пошуки національно освітнього ідеалу дозволить обрати сучасні траєкторії і ретроспективу громадського руху за освіту, консолідації зусиль всього суспільства на ідеї громадянського виховання, активізувати створення недержавних закладів, які б через освіту і виховання залучали до суспільного життя нові покоління, наближали до сприйняття і розуміння ідеї Свободи, яка нині стала головною європейською цивілізаційною цінністю.

З'ясування завдань дослідження доводить, що у пошуках моделі освіти, де релігії та церкві надаватиметься належне місце, слід рухатися шляхом творчого відтворення власного культурно-історичного досвіду в його органічному поєднанні з найновішими досягненнями сучасної науки, культури і соціальної практики.

Разом з тим, дане дослідження не претендує на вичерпне висвітлення всіх питань педагогічної діяльності протестантських громад у контексті освітньо-виховних процесів в Україні (середина XIX – 30-ті рр. XX ст.) та їх ретроспективи. На сучасному етапі, коли світовим товариством і нашою державою визнано внесок протестантизму у розвиток філософських, етичних, культурних і освітніх традицій, обговорюються і започатковуються конфесійні та міжконфесійні навчальні заклади різних типів, протестантські громади активізують діяльність у позашкільній виховній роботі, організації літніх таборів для дітей, молоді, молодих сімей, дорослих різних категорій, а отже, є потреба не залишати ці практичні параметри поза науковими узагальненнями дослідників.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРЕДСТАВЛЕНІ В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ

Словник

1. Вовк Л. Українсько-російський словник навчально-педагогічних понять і термінів / Л. Вовк, В. Гончаров, О. Падалка, О. Вознюк та ін. ; науково-метод. версія і заг. ред. Л. Вовк ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. Пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 99 - 102; 257 - 260.

Статті у наукових фахових виданнях

2. Вознюк О. В. Моральний аспект загальної і професійної культури педагога ХХІ ст. / О. В. Вознюк // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць. Вип. 27 (31) : в 3-х ч.- Ч.3 – Харків : НТУ „ХПІ”, 2010. С. – 312 - 315.

3. Вознюк О. В. З історії наукових студій викладачів НПУ імені М. П. Драгоманова (до 180-річчя Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова) / за наук. ред. проф. Л. П. Вовк, О. С. Падалки ; упор.: Л. П. Вовк, О. С. Падалка, О. В. Назаренко, О. В. Вознюк. (Серія: Наукова діяльність професорсько-викладацького складу НПУ імені М. П. Драгоманова: історія і сучасність). – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – С. 48 – 52.

4. Вознюк О. В. Освітньо-виховні завдання в системі духовної інституалізації протестантських громад України / О. В. Вознюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. – Випуск 55 : збірник наукових праць / за науковою редакцією акад. В. І. Бондаря ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – С. 57 - 62.

5. Вознюк О. В. Просвітницька діяльність громад релігійних меншин в Україні у другій половині XIX – поч. XX ст. / О. В. Вознюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. – Випуск 53 : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 40 - 44.

6. Вознюк О. В. Освітньо-виховне питання регіонів України на сторінках протестантської періодики (кін. XIX – I пол. XX ст.) / О. В. Вознюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : науковий журнал. Педагогічні науки / [гол. ред. П. Ю. Саух, відп. ред. Н. А. Сейко]. – Житомир : Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка, 2017. – Вип. 1(87). – С. 54 - 60.

Стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні

7. Voznyuk Oksana. Genesis of pedagogical tendencies of Protestantism in the world and national cultural history / Oksana Voznyuk // Problems of development modern science: theory and practice: Collection of scientific articles. – EDEX, Madrid, España, 2016. – P. 306 - 309. URI. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11017>

Матеріали і тези науково-практичних конференцій

8. Вознюк О. В. Значення концепту «добро-зло» у формуванні моральних стандартів особистості / О. В. Вознюк // Наукова сесія, присвячена 175-річчю Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : у двох книгах / упор. : Л. П. Вовк, О. С. Падалка. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Книга друга. С. 372 - 377.

9. Вознюк О. В. Духовно-моральні пріоритети у педагогічній спадщині Т. Шевченка / О. В. Вознюк // Збірник наукових праць звітної наукової конференції викладачів університету за 2012 рік / укл. Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Ємельянова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 47 - 48.

10. Вознюк О. В. Ініціативна духовно-громадська діяльність протестантських громад в Україні (XIX – поч. XX ст.) / О. В. Вознюк // Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки;

за наук. ред. Л.П. Вовк, О.С. Падалка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Серія „До 180-річчя університету”. - С. 133 - 139.

11. Вознюк О.В. духовно-моральні ідеали М. Драгоманова і визначних сучасників-українців епохи сер. ХІХ ст. / О.В. Вознюк // Матеріали ІV Міжнародних Драгоманівських читань до 180-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. - С. 70 - 72.

12. Вознюк О.В. Етноконфесійні громади у поширенні знань в добу Української революції (1917-1921р.). / О.В. Вознюк // Матеріали науково-методологічного семінару з історії освіти / НАПН України, Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського. – Київ, 2017. – С. 56-57.

13. Вознюк О. В. Духовні і громадянські педагогічні імперативи в діяльності протестантських громад ХІХ ст. / О. В. Вознюк // Матеріали наукової конференції викладачів кафедри теорії та історії педагогіки; за наук. ред. Л.П. Вовк., В.Б. Вишківська – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. - С. 109 - 115.

14. Вознюк О.В. Виховання цінностей особистості за участі протестантських громад. / О. В. Вознюк // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю від дня заснування кафедри педагогіки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – Ніжин, 2017. – С. 11-12.

АНОТАЦІЇ

Вознюк О. В. Педагогічна діяльність протестантських громад у контексті освітньо-виховних процесів в Україні (середина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертація присвячена дослідженню педагогічної діяльності протестантських громад у контексті освітньо-виховних процесів в Україні середини ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано тенденції освітньої діяльності протестантських громад на етапі їх духовної інституалізації у вітчизняному та зарубіжному суспільному просторі.

Виявлено, що на становлення і розвиток протестантських освітньо-виховних ідей впливали реалії європейської Реформації та вітчизняних пошуків ХVІ – ХVІІ ст. Як наслідок, започатковувались заклади нового типу, де пріоритетним ставало увага до особистості дитини, розвитку її здібностей, формування морально-духовних цінностей.

Досліджено, що значна частина вітчизняної наукової і освітньої інтелігенції ХІХ ст. схвалювала педагогічні ініціативи протестантських громад, зокрема, щодо практики рідної мови, поширення елементарної освіти, друкованої літератури українською мовою.

З'ясовано, що педагогічна діяльність протестантських громад полягала також в широкій роботі серед дітей та молоді, з молодими батьками.

Встановлено, що у навчальній та виховній роботі важливою була мораль, яка проголошувала головними чеснотами працю, ініціативність, залучення до активного суспільного життя, усвідомлення власної гідності, поваги до ближнього, готовність допомогти, любов до рідної землі.

Ключові слова: громадсько-педагогічний рух, освітньо-виховна діяльність, педагогічна діяльність протестантських громад, морально-духовні цінності.

Вознюк О.В. Педагогическая деятельность протестантских общин в контексте образовательно-воспитательных процессов в Украине (середина XIX – 30-е гг. XX в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности – 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию педагогической деятельности протестантских обществ в контексте образовательно воспитательных процессов в Украине середины XIX – началу XX ст. Проанализированы тенденции образовательной деятельности протестантских обществ на этапе их духовной институализации в отечественном и зарубежном общественном пространстве.

Обнаружено, что на становление и развитие протестантских образовательно воспитательных идей влияли реалии европейской Реформации и отечественных поисков XVI – XVII ст. Как следствие, начинались заведения нового типа, где приоритетным становилось внимание к личности ребенка, развития ее способностей, формирования морально духовных ценностей.

Исследовано, что значительная часть отечественной научной и образовательной интеллигенции XIX ст. одобряла педагогические инициативы протестантских обществ, в частности, относительно практики родного языка, распространения элементарного образования, печатной литературы украинским языком.

Выяснено, что педагогическая деятельность протестантских обществ заключалась также в широкой работе среди детей и молодежи, с молодыми родителями.

Установлено, что в учебной и воспитательной работе важной была мораль, которая провозглашала главными добродетелями труд, инициативность, привлечение к активной общественной жизни, осознанию собственного достоинства, уважения к ближнему, готовность помочь, любовь к родной земле.

Ключевые слова: общественно-педагогическое движение, образовательно воспитательная деятельность, педагогическая деятельность протестантских обществ, морально духовные ценности.

Voznyuk O. V. Pedagogical activity of protestant communities in the context of educational processes in Ukraine (the middle of the XIXth – 1930th of the XXth century). – On rights for a manuscript.

The Dissertation is submitted for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences on speciality – 13.00.01 is General pedagogics and history of pedagogics. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kiev, 2017.

The research is «Pedagogical activity of protestant communities in the context of educational processes in Ukraine (the middle of the XIXth – 1930th of the XXth century)» considers the consistent process of domestic protestantism, not only for spiritual «skrips» but also for spiritual, national socialization, establishment and distribution of laborious pedagogical activity. An educative potential of protestant societies was realized in an answer for the different calls of history.

The analysis of an educational activity of protestant societies on the stage of their spiritual institutalization allowed to draw a conclusion, that reformation religiously public motion in the European countries of XVI century stipulated reformation of surrounding reality and attitude toward a person. Among the conceptual ideas of reformative pedagogy are selected: 1) obligatoriness of elementary, and later a universal education; 2) introduction of knowledge bases from a scientific and spiritual sphere by the mother tongue; 3) pedagogical activity with accentuation on individual capabilities; 4) introduction of principles, methods, forms of studying; 5) combination of education with bringing in to active public life.

The looks of the known figures of European Reformation and domestic publicly pedagogical motion of the XIXth century are systematized in relation to a place and role of protestant pedagogics in the context of civilization consideration of common to all mankind culture, values and pedagogical property.

European reformation motion of the XVI-XVIIth century in Ukraine purchased the signs of the phenomenon of continuation of European education and culture, became the separate factor of spiritual history, general with the searches of renaissance-humanism maintenance of domestic fraternities, writers-polemicists, Ostroz'kogyi scientific and educational center, enlighteners, printers, progressively intellectual orthodox figures. In the end, M. Grushevskiy exactly saw Reformation such in Ukraine, doing justice it in the domestic cultural and national revival of end XVI - the first half of the XVII century. Accordingly, such cognation allowed to examine activity of domestic protestetoin, in particular, elucidative, in the context of general issues of development of education and culture of regions of Ukraine.

Introduction for example of representatives of European Reformation of humanism tendencies by societies of protestants-migrants and domestic protestant formations of both confessions, was the mean of assistance development of education and original European cultures.

In a civilized manner, educative tendencies of European humanism and Reformation, out of institutalized activity of early protestants, became payment to bases of domestic pedagogical tradition. An acquaintance with the programs of organization of educational establishments of protestant societies allows to select the

tendencies of activity. Transformed in innovative forms and complex programs, they find continuation in socially public motion XIX – XX item.

On the basis of realizable analysis the facts of opening and activity (XIX century) of protestant establishments of education and education on territories of Zaporizhzhia, Kherson, Odessa, Kyiv, Chernigiv, Volynskiy and other modern areas are set, participating of protestants in activity of universities, in introduction of medical, naturally ecological scientific knowledges, professional preparation.

Theoretical and methodological considering the problem due to bringing in of ideas of T. Shevchenko, M. Dragomanov, I. Zinkivskogyi, K. Ushynskiy, M. Pyrogomov, V. Antonovych, M. Grushevskiy, I. Ogienko, S. Siropolk allowed to understand a depth, system, scientific objectivity of socio – educational achievement of regions of Ukraine, payment of which was an educational activity of protestant societies.

Finding out tasks of research proves that in search of model of education, where the proper place will get religion and church, it follows to move by the creative recreation of own cultural and historical experience in his organic combination with the newest achievements of modern science, culture and social practice.

Account of features of establishment of pedagogical activity of protestant societies, in which the democratic ideas of freedom of choice of period of European humanism and Reformation and domestic searches nationally of educational ideal were integrated will allow to choose modern directions and retrospective view of public motion for education, consolidations of efforts of all of society on the idea of civil education, to activate creation of non-state establishments which through education and education would engage new generations in public life, approached to perception understanding of ideas of Freedom which became the main European civilization value presently.

At the same time, this research does not apply on exhaustive illumination of all of questions of pedagogical activity of protestant societies in the context of educationally educate processes in Ukraine (the middle of the XIXth – 1930th of the XXth century) and their retrospective view. On the modern stage, when world society and our state is acknowledge the contribution of protestation to development of philosophical, ethics, cultural and educational traditions, confessional and inter-confessional educational establishments of different types come into a question and begin, protestant societies activate activity in an out-of-school educate work, organization of summer camps for children, young people, young families, grown man different categories, and consequently, there is a necessity not to abandon these practical parameters out of scientific generalizations of researchers.

Keywords: public-pedagogical motion, educational activity, pedagogical activity of protestant societies, morally spiritual values.